

HISTORIA UZDROWISK W KARPATACH WSCHODNICH

THE HISTORY OF SPAS IN THE EASTERN CARPATHIANS

JÓZEF CHOWANIEC¹

Abstrakt. W artykule omówiono wykorzystywanie wód leczniczych na obszarze Karpat Wschodnich przed II wojną światową oraz przedstawiono różnorodność wód podziemnych w istniejących wówczas uzdrowiskach. Dzięki istniejącym źródłom mineralnym najbardziej znany był Truskawiec, posiadający dobrze funkcjonujące zakłady przyrodolecznictwa. Znaczną popularnością cieszyły się również Burkut, Delatyn i Morszyn.

Słowa kluczowe: wody mineralne, szczyawy, wody zwykłe, uzdrowisko, zapadlisko przedkarpackie, Karpaty Wschodnie.

Abstract. The article discusses the use of therapeutic mineral waters in the pre-World War II period in the Eastern Carpathians, and presents the diversity of groundwaters in the spas existing at that time. Truskavets was among the most famous. This spa was well-known for its mineral springs and well-functioning centers of natural medicine. Also Burkut, Delatyn, and Morshyn spas enjoyed a considerable popularity.

Key words: mineral waters, carbonated waters, fresh waters, spa, Carpathian Foredeep, Eastern Carpathians.

WSTĘP

Karpaty stanowią wielki łuk górski (około 210 tys. km²), który na długości ponad 1300 km biegnie od okolic Wiednia do Żelaznej Bramy nad Dunajem. Na zachodzie Karpaty łączą się z Alpami Wschodnimi, natomiast na wschodzie przechodzą w Bałkanidy. Karpaty dzielą się na Karpaty Zachodnie, Wschodnie i Południowe. Karpaty Wschodnie rozciągają się od Przełęczy Łupkowskiej na zachodzie po okolice Braşova w południowej Rumunii (fig. 1).

Prawie na całym obszarze Karpat znane są liczne wystąpienia wód mineralnych o właściwościach leczniczych. Przedmiotem artykułu jest przedstawienie wykorzystywania wód leczniczych w okresie przedwojennym na obszarze Karpat Wschodnich.

W okresie przed II wojną światową, wśród bogactw naturalnych, lecznicze bogactwa uzdrowisk (głównie wody mineralne) i miejscowości klimatycznych wysuwały się na czołowe miejsce w zakresie lecznictwa. Podstawowe znaczenie dla poszukiwań wód mineralnych ma znajomość budowy geologicznej tego obszaru. W okresie przedwojennym opracowana została mapa geologiczna Karpat Wschodnich (Tołwiński, 1939), pokazująca zróżnicowanie geologiczne omawianego obszaru, wynikające głównie z występowania wielu jednostek (płaszczowin) tektonicznych (fig. 2).

W 2004 r. została wydana mapa geologiczna Karpat zewnętrznych pogranicza Polski, Ukrainy i Słowacji w skali 1:200 000, uwzględniająca szereg nowych danych kartograficznych (Jankowski i in., red., 2004).

¹ Państwowy Instytut Geologiczny – Państwowy Instytut Badawczy, Oddział Karpacki, ul. Skrzatów 1, 31-560 Kraków; e-mail: jozef.chowaniec@pgi.gov.pl

Fig. 1. Podział geograficzny Karpat (wg Kondrackiego, 2002, uproszczony)

Geographical subdivision of the Carpathians (after Kondracki, 2002, simplified)

ZARYS HYDROGEOLOGII

Karpaty Wschodnie, podobnie jak całe Karpaty, są obszarem geologicznie niejednorodnym. Zwykle wody podziemne występują zarówno w utworach czwartorzędowych, jak i w kredowo-paleogeńskim kompleksie fliszowym. Najliczniejszą grupę stanowią wody typu $\text{HCO}_3\text{-Ca}$, o mineralizacji w granicach $150\text{--}400\text{ mg/dm}^3$. Związane są one ze strefą przypowierzchniową, mocno zwietrzałą i spękaną, składającą się z odmiennych litologicznie skał różnego wieku.

Strefy zawodnione tworzą nieciągły poziom wodonośny o zróżnicowanych cechach, bez izolacji litologicznej, wskutek czego wody podziemne mogą przemieszczać się pomiędzy poszczególnymi formacjami. Miąższość strefy aktywnej wymiany w utworach łupkowych i łupkowo-piaszkowcowych wynosi zazwyczaj do 60 m, w osadach piaszkowcowych do 100 m, a tylko lokalnie może przekraczać 100 m.

Wody znajdujące się poniżej zwietrzałej i spękannej strefy mają podwyższoną mineralizację i znaczenie zasobowe jedynie w przypadku występowania w piaskowcach i w strefach uskokowych o zadowalającej wodoprzepuszczalności (zazwyczaj nie niższej niż 10^{-6} m/s). Mineralizacja i typy chemiczne tych wód są bardzo zróżnicowane w zależności od genezy wody i ewentualnej obecności CO_2 pochodzenia wglębnego (zwłaszcza w zachodniej części Karpat Zachodnich). Przez analogię do wód występujących we fliszu Wewnętrznych Karpat Zachodnich można przypuszczać, że są to głównie wody diagenetyczne (tzn. uwolnione z minerałów ilastych w końcowych etapach diagenetyzacji kompacyjnej), rozcieńczone przez wody meteoryczne różnego wieku, zawierające nieraz domieszki pozostałości wody sedimentacyjnej, która zazwyczaj była wzbogacona chemicznie w początkowym procesie ultrafiltracji kompacyjnej.

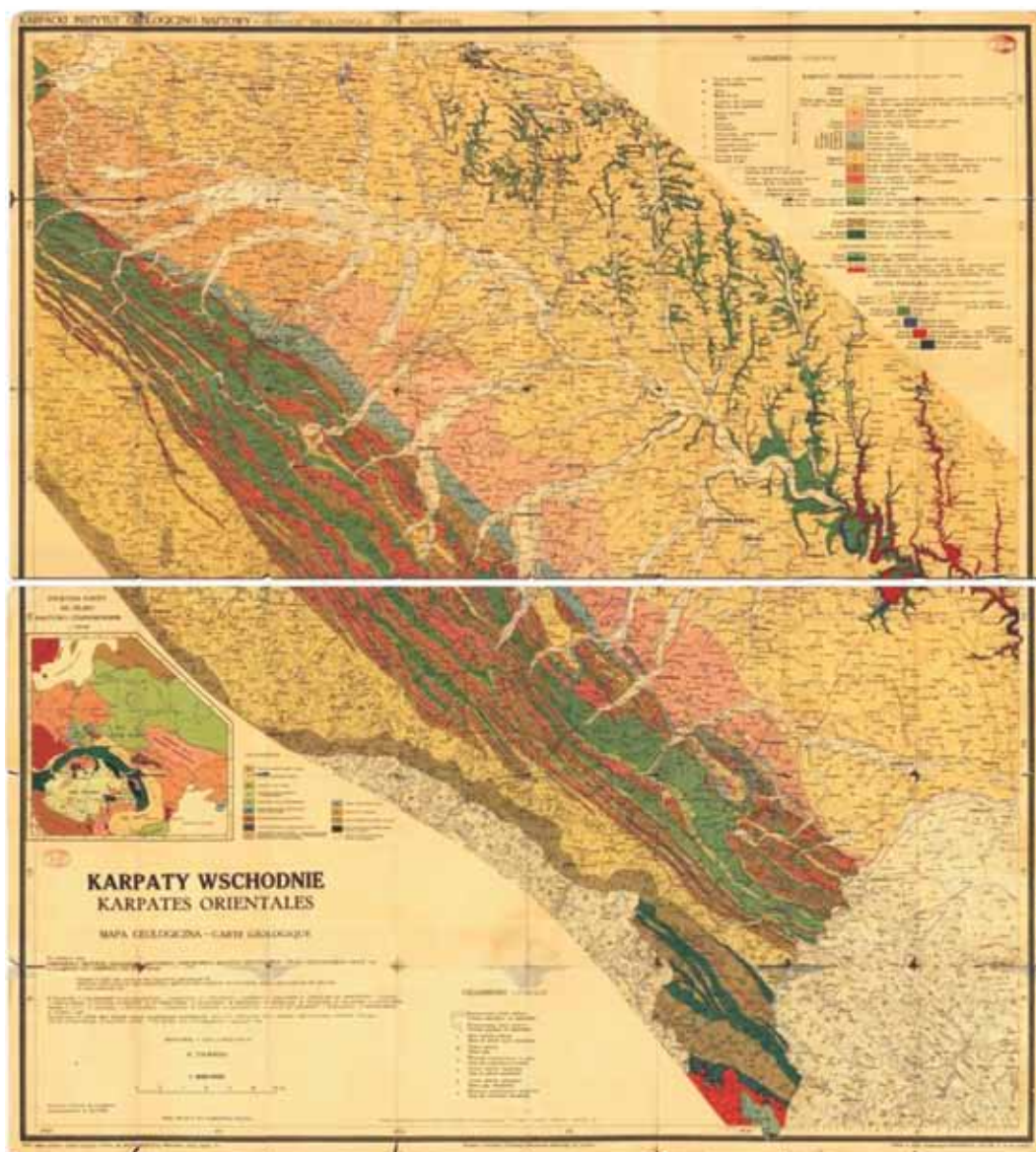

Fig. 2. Mapa geologiczna Karpat Wschodnich 1:200 000 (Tolwiński, 1939)

Geological map of the Eastern Carpathians 1:200 000 (Tolwiński, 1939)

MIEJSCOWOŚCI UZDROWISKOWE Z WODAMI LECZNICZYMI

Przed II wojną światową na terenie Karpat Wschodnich lub na kontakcie z zapadliskiem przedkarpackim istniały cztery zdrojowiska z wodami leczniczymi: Truskawiec, Delatyn, Burkut i Morszyn (Szajnocha, 1891; Zieleniewski, 1894; Lewicki i in., 1912; Zdrojowiska..., 1925, 1927; Korczyński, 1929; Piotrowski, red., 1931; Przywieczerski, red., 1937; Chowaniec i in., 2001).

Z przedstawionej mapy (fig. 3) wynika, że w polskich Karpatach Wschodnich liczba uzdrowisk z wodami leczniczymi była znacznie mniejsza niż w Karpatach Zachodnich, chociaż znane są liczne występowania wód mineralnych. W Karpatach Wschodnich wykonano wiele wierceń w poszukiwaniu ropy naftowej, stwierdzając przy okazji wystę-

powanie wód mineralnych. Jednak wody współwystępujące ze złożami węglowodorów mogą być uznane za lecznicze jedynie w niektórych przypadkach. Jest to sytuacja podobna do różnic między zachodnią i wschodnią częścią polskich Karpat Zachodnich. W części zachodniej nie ma złóż węglowodorów, wskutek czego liczne wody mineralne uznano za lecznicze; w części wschodniej tylko nieliczne mogą być uznane jako lecznicze.

Truskawiec położony jest około 9 km od przemysłowego Borysławia, na terenie pagórkowatym, wzniesionym około 400 m n.p.m. Istnienie uzdrowiska jest konsekwencją wydobycia ropy naftowej – podczas wierceń zamiast ropy naftowej często nawiercano wody mineralne. W pierwszej deka-

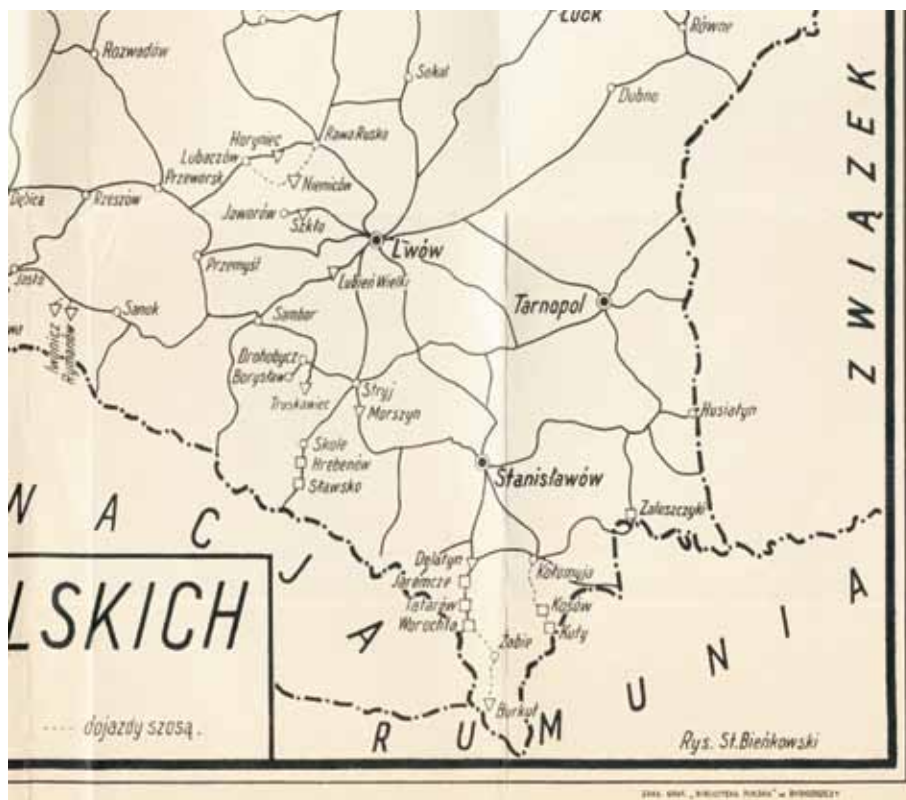

Fig. 3. Fragment mapy uzdrowisk Karpat Wschodnich (Przywieczerski, red., 1937)

Part of the map of Eastern Carpathian spas (Przywieczerski, ed., 1937)

Fig. 4. Truskawiec, źródło Naftusia (Korczyński, 1929)

The Naftusia Spring in Truskawiec (Korczyński, 1929)

dzie XX w. eksploatowano tu 8 źródeł mineralnych, z czego cztery wykorzystywano do kąpieli, a cztery wyłącznie do picia. Do kąpieli wykorzystywano następujące źródła: Surowicę (25% solanka), Na Pomiarach (10% solanka) oraz dwa źródła siarczanowe z dużą ilością siarkowodoru – Edwarda

i Na Lipkach (Lewicki i in., 1912). Wśród wykorzystywanych do picia najslyniejszym źródłem jest Naftusia (płac w centrum uzdrowiska, fig. 4). Są to wody typu $\text{HCO}_3\text{-Ca-Mg}$ o mineralizacji $0,71 \text{ g/dm}^3$. Szczawa alkaliczno-ziemna Naftusia była uznana za unikat balneologiczny ze względu na swoje właściwości lecznicze.

W Truskawcu znane były i wykorzystywane inne źródła wód leczniczych, jak np. Maria ($\text{Cl-SO}_4\text{-Na+Fe}$), Zofia ($\text{Cl-SO}_4\text{-Mg-Na}$), Bronisław (Cl-Ca-Na) oraz źródło Józia wykazujące podwyższoną promieniotwórczość (ok. $0,72 \text{ nCi/dm}^3$).

W latach 30. XX w. solanka ze źródła Ferdynand należała do jednej z najsilniejszych solanek w Europie ($248,64 \text{ g/dm}^3$ składników stałych). Doniosłe znaczenie dla rozwoju Truskawca miał źródło gorzki Barbara, stanowiąc uzupełnienie arsenału leczniczego uzdrowiska. Wodą ze źródła Barbara leczono schorzenia dróg moczowych i przewodu pokarmowego (Przywieczerski, red., 1937).

Oprócz wód mineralnych w Truskawcu występowały bogate złoża borowiny siarczanowo-żelazistej oraz mułu leczniczego. Borowiny i muły lecznicze używane były do kąpieli borowinowych oraz w postaci okładów.

W niedalekiej odległości od Truskawca (ok. 30 km), w kierunku na SE, położony jest Morszyn (320 m n.p. m.). Do leczenia wykorzystywano wody ze źródeł mineralnych oraz doskonałą borowinę (fig. 5). Woda mineralna używana była do picia i do kąpieli.

Fig. 5. Pijalnia wody zdrojowej w Morszynie
(Przywieczerski, red., 1937)

Mineral water pump room in Morshyn
(Przywieczerski, ed., 1937)

Jednym z najbardziej znanych było źródło radoczyne Pod Matką Boską (Zdrojowiska..., 1927). Innym znanym ujęciem wód mineralnych była 50-metrowa studnia o nazwie Bonifacy, z której eksploatowana była solanka o wysokim stężeniu składników chemicznych (230 g/dm^3). Solanka morszyńska odpowiadała wodom następujących uzdrowisk zagranicznych: Kissingen Bitterquelle, Mergentheim, Friedrichshall, Salzschlirf, Tarasp, Ems, Karlsbad, Marienbad, Franzenbad (Lewicki i in., 1912; Przywieczerski, red., 1937).

W Morszynie istniał wodociąg zaopatrujący zdrojowisko w wodę do picia i celów gospodarskich. Woda doprowadzana była do wodociągu ze źródeł położonych w lasach w odległości około 5 km od miasta.

Delatyn (fig. 6), położony w dolinie Prutu na wysokości około 450 m n.p.m., liczył przed wojną 9000 mieszkańców. Istniejący tu zakład kąpielowy był własnością Zarządu Miejskiego. Do najbardziej znanych wówczas ośrodków letniskowych należały przedmieścia Delatyna: malowniczo położona Lubiznia oraz Horysz. Naturalnym bogactwem były źródła wysokozmineralizowanej solanki. Do eksploatacji solanki służyły dwa zakłady kąpielowe (miejski i prywatny). Budynek miejski zbudowano w 1923 r., mieścił 40 wanien w trzydziestu kabinach, natomiast zakład prywatny posiadał 10 wanien (Przywieczerski, red., 1937).

Fig. 6. Delatyn (Przywieczerski, red., 1937)

Delatyn (Przywieczerski, ed., 1937)

Fig. 7. Burkut (Przywieczerski, red., 1937)

Burkut (Przywieczerski, ed., 1937)

Burkut (fig. 7) położony jest nad Czeremoszem u stóp Czarnohory na wysokości około 1000 m n.p.m., wśród lasów szpilkowych. Przed I wojną światową znajdował się tu prywatny zakład kąpielowy i kilka willi mieszkalnych. Do II wojny światowej nie został odbudowany, mimo jego dużych wartości leczniczych. W Burkucie eksploatowana była w niewielkich ilościach szczawa alkaliczna żelazisto-wapniowa. Burkut w przyszłości miał być czarnohorską Krynicą.

INNE MIEJSCOWOŚCI O WALORACH LECZNICZYCH

Spośród najbardziej znanych przed II wojną światową miejscowości o walorach leczniczych należy wymienić: Jaremcze, Kosów, Kutry, Worochta i Zaleszczyki.

Jaremcze jest jedną z ładniejszych miejscowości podgórskich, położonych w głębokim jarze malowniczego Prutu. Naturalną wartością leczniczą Jaremcza jest jego klimat. Można było tu korzystać z kąpeli solankowych, borowinowych, inhalacji itp. Solanka doprowadzana była wprost ze źródeł delatyńskich.

Kosów położony jest w pięknej okolicy między górami, wśród lasów, około 37 km od Kołomyi. Przed II wojną było to miasto powiatowe, liczące około 8,5 tys. mieszkańców. Kuracjusze, poza doskonałymi warunkami klimatycznymi, mogli korzystać z kąpeli solankowych urządzonych w żupie solnej, ale w drugiej połowie lat 30. XX w. nieczynnej.

Kutry, miasteczko położone nad Czeremoszem, liczyło przed wojną około 5,4 tys. mieszkańców. Stosowano tu,

w celach leczniczych, kąpiele orzeźwiający w Czeremoszu, kąpiele słoneczne na plaży oraz świeże górskie powietrze.

Worochta, uzdrowisko i letnisko liczyło 3,2 tys. mieszkańców. Miejscowość ta położona jest malowniczo nad Prutem, na wysokości około 750 m n.p.m., w szerokiej kotlinie górskiej w środku pasma czarnohorskiego pokrytego lasem szpilkowym. Z Worochty rozciąga się piękny widok na góry Czarnohory z jej najwyższym szczytem Howerlą (2058 m n.p.m.). Doskonałe warunki klimatyczne i czyste, zdrowe powietrze powodowały, że Worochta była zaliczana do miej-

scowości klimatycznych nadających się do leczenia latem i zimą.

Zaleszczyki przed II wojną światową były miastem powiatowym, liczącym około 5 tys. mieszkańców. Położone są na półwyspie (150 m n.p.m.) otoczonym Dniestrem. Czynniki leczniczymi Zaleszczyk oprócz klimatu były bardzo ciepłe kąpiele rzeczne, kąpiele słoneczno-powietrzne na brzegu Dniestru na dwóch plażach z kabinami oraz dieta owocowo-jarzynowa. Zaleszczyki jako uzdrowisko wskazane było dla dzieci.

LITERATURA

- CHOWANIEC J., KOLODIY V.V., POPRAWA D., WITEK K., 2001 — Mapa wód mineralnych Karpat w skali 1:500 000. Centr. Arch. Geol. PIG-PIB, Warszawa.
- JANKOWSKI L., KOPCIEWSKI R., RYŁKO W. (red.), 2004 — Geological map of the Outer Carpathians: borderlands of Poland, Ukraine and Slovakia, 1:200 000. Państw. Inst. Geol., Warszawa.
- KONDRACKI J., 2002 — Geografia regionalna Polski. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.
- KORCZYŃSKI L., 1929 — Szkic rozwoju zdrojownictwa i uzdrowisk. *W: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928. Ilustrowany Kurier Codzienny*: 487–519. Kraków.
- LEWICKI S.A., ORŁOWICZ M., PRASHIL T., 1912 — Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi. Lwów.
- PIOTROWSKI H. (red.), 1931 — Informator leczniczy i przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1930–31 r. Wyd. Zjednoczenia Pracowników Niewidomych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa.
- PRZYWIECZERSKI W. (red.), 1937 — Uzdrawiska polskie. Zakł. Graf. Biblioteka Polska, Bydgoszcz.
- SZAJNOCHA W., 1891 — Źródła mineralne Galicji. Akademia Umiejętności, Kraków.
- TOŁWIŃSKI K., 1939 — Karpaty Wschodnie – mapa geologiczna, 1:200 000. (Na podstawie zdjęć Karpacciego Instytutu Geologiczno-Naftowego, Państwowego Instytutu Geologicznego, Atlasu Geologicznego Galicji i in.). Lwów.
- ZDROJOWISKA i uzdrawiska polskie, 1925. Przewodnik ilustrowany. Rocznik I. Warszawa.
- ZDROJOWISKA i uzdrawiska polskie, 1927. Przewodnik ilustrowany. Rocznik III. Warszawa.
- ZIELENIEWSKI M., 1894 — Ilustrowany opis krajowych zakładów zdrojowo-kąpielowych, hydrotycznych i klimatyczno-leczniczych. Drukarnia „Czasu”, Kraków.

SUMMARY

Before World War II the Eastern Carpathians were the area of beautifully situated spas with interesting architecture. Four spas with therapeutic waters existed in the Carpathians and the Carpathian Foredeep: Truskavets, Delatyn, Burkut, and Morshyn. Thus, the number of spas with therapeutic waters was significantly lower than in the Polish Western Carpathians.

Therapeutic mineral waters of this area, although genetically similar to the waters in the Western Carpathians, were much less diversified in terms of genetic types, and of significantly smaller resources. In addition to the spas, there were also smaller health resorts in this area, of which the best known were: Yaremche, Kosiv, Kuta, Vorokhta, and Zalischyky.